

VORMSI VALLA TERVISEPROFIIL

Euroopa Liit
Euroopa Sotsiaalfond

Eesti tuleviku heaks

2014

Sisukord

SISSEJUHATUS	3
1. VORMSI VALLA ANDMED	5
1.1. Territorium ja rahvastik	5
1.2. Ettevõtlus ja töökohad	9
1.3. Rahvastiku tervisenäitajad.....	13
1.4. Haridus, kultuur ja sport	19
1.5. Turvalisus	23
1.6. Transport	26
1.7. Avalikud teenused	27
Kokkuvõte	28
2. TERVIST EDENDAVATE TEGEVUSTE KAVA	29
1.8. Terviseprofiiili rakendamine.....	29

SISSEJUHATUS

Tervis ei ole üheselt mõistetav kontseptsioon. Tervist on defineerinud erinevalt paljud autoriteedid, kuid ühisel meelel ollakse selles, et tervis on mitmemõõtmeline ning sisaldab endas mitte ainult füüsilist heaolu (positiivne kehatunnetus, haigussümptomite puudumine) ja psühholoogilist heaolu (rõõm, õnnetunne, rahulolu eluga), vaid ka tegutsemisvõimet, enese-teostusvõimet ja elu mõtte tunnetust. Tervis sõltub eksistentsist, ressursside kasutamise oskustest, tunnetustest ja stressi ning riskidega toimetuleku oskustest sotsiaalses ja füüsilises keskkonnas.

Paikkonna terviseprofiil on arengudokument, mis aitab kaardistada kohalike elanike tervise olukorda ja seda mõjutavaid tegureid. Terviseprofiili abil saab määratleda paikkonna peamiseid probleeme, sekkumist nõudvaid valdkondi ja vajalikke tegevusi.

Teadmine sellest, mis on hästi ja mis halvasti, võimaldab oma edaspidised tegevused suunata õigesse kohta ning kulutada nappe vahendeid targalt ja tulemuslikult. Terviseprofiili koostamise eesmärkideks on elanikkonna heaolu suurendamine ja inimeste elukvaliteeti tõstmine parema tervise kaudu. Samuti tähelepanu juhtimine omavalitsuses tehtavate otsuste tervisemõjudele ja tervise arendamise temaatika integreerimise tagamine omavalitsuse arengukavasse.

Terviseprofiili sisendiks on nii indikaatorite alusel kogutud andmed kui ka kogukonnaliikmetelt, otsusetegijatelt, tervise- ja muude valdkonna spetsialistidelt kogutud arvamused ja info. Protsessi väljundiks on otsustajatele ja kogukonnale esitatav profiil, milles kirjeldatakse nii tekstina kui graafiliselt kogukonna terviseseisundit ning ka terviseprobleeme ja -vajadusi ning nende võimalikke lahendusi.

Terviseprofiili koostamise käigus analüüsiti Vormsi valla arengus toimunud muutusi, kriitilisi valupunkte valla erinevate valdkondade arengus ja võimalikke tulevikustsenaariumeid.

Terviseprofiili koostamist nõustas TLÜ Haapsalu Kolledž. Analüüsi läbiviimisel olid abiks vallavalitsuse spetsialistid. Terviseprofiili koostamine sai teoks paljude inimeste ühistööna, kelle ideed ja ettepanekud andsid arengukavale sisu ja aitasid teksti kokku panna.

1. VORMSI VALLA ANDMED

1.1. Territoorium ja rahvastik

Vormsi vald paikneb Lääne-Eesti saarestikus Lääne maakonna loodeosas. Saare pindala on 93 km² ning on suuruselt neljas saar Eestis Saaremaa, Hiiumaa ja Muhu järel. Lääne maakonna maavaldadest on Vormsi vald väikseim. Saar on välja venitatud ida-lääne suunas, suurim laius ulatub 16 ja pikkus 10 kilomeetrit. Saarel on 14 küla, millel on säilinud rootsipäraseid nimesid. Keskasula Hullo küla kaugus maakonna keskusest

Haapsalus on linnulennult 18 km. Vormsi valla territooriumil on keskmine rahvastiku tihedus 4,3 elanikku km², mis on väikesaarte võrdluses väikseim (Kihnu vallas 40,7 in/km², Ruhnu vallas 12,5 in/km²).

Joonis 1. Vormsi valla asend

Ajalooliselt on Vormsi huvitav ja omapärane Eesti väikesaar, kuid erineb teistest saartest põliselanikkonna ja ühtse kultuurilise tausta puudumise tõttu. Kuni Teise maailmasõjani elasid Vormsi saarel rannarootslased, kellel oli oma keel, kultuur ja elulaad. 1934. aastal elas Vormsil 2393 rootslast ning 122 eestlast. Teise Maailmasõja käigus vahetus saare elanikkond suures osas, kuna sõja käigus toimus rootslaste emigreerumine ja Vormsile asusid elama uued elanikud erinevatest Eestimaa paikadest. Uute elanike sissetulek saarele toimus ka 1960-ndatel ja 1970-ndatel aastatel. 1970. aastaks oli Vormsil 359

püsielanikku. Paraku aga eestirootsi traditsiooniline kultuur asendus uuega, mis võrrelduna varasema on märksa vähem kokkuhoidev kogukond. Kivinurga magistritööst "Elu võimalikkusest Vormsi saarel: noorte ja vanemate inimeste identiteetide kujunemine" selgub, et ühine minevik ja ühised huvid tekitavad Vormsi noortes rohkem kokkukuuluvustunnet kui seda on eakatel saare elanikel.

Vormsi vallas elab seisuga 01.01.2014 rahvastikuregistri andmetel 270 inimest. See arv ei anna siiski ülevaadet tegelikust püsielanikkonna hulgast, kuna Vormsi saar on populaarne suvituspiirkond ning saarele registreeritud elanike hulgast on märkimisväärne osa suvemajade omanikke, kes saarel aastaringselt ei ela. Aastaringselt Vormsil elavaid inimesi on hinnanguliselt 150-200. Eesti kohaliku omavalitsuse üksustest on Vormsi vallast väiksema registreeritud elanike arvuga Piirissaare vald (101 elanikku), Ruhnu vald (137 elanikku) ja Torgu vald (350 elanikku).

Rahvastikuregistri andmetel on aastatel 2005-2014 elanike arv Vormsi saarel aastate lõikes muutunud: 2006. aastal rahvastiku arv suurenes 7%, 2007. aastal rahvastiku arv vähenes 5%, kuid 2014 aastal suurenes taas.

2011. aastal on 8% valla elanikkonnast tööeas nooremad, 77% tööealised ja 15% tööeas vanemad. 2005. aastal olid näitajad vastavalt 12%, 73% ja 15%. Seega on perioodil 2005-2014 suurenenud tööealine elanikkond 4 protsendipunkti võrra, samas 0-14-aastaste elanike osakaal on 4 protsendipunkti võrra vähenenud. Vormsi valla elanike vanusstruktuuri dünaamikat ajaperioodil 2005-2014 iseloomustab tabel 1.

Tabel 1. Vormsi valla elanike vanusstruktuur 2005-2014 (Allikas: Rahvastikuregister)

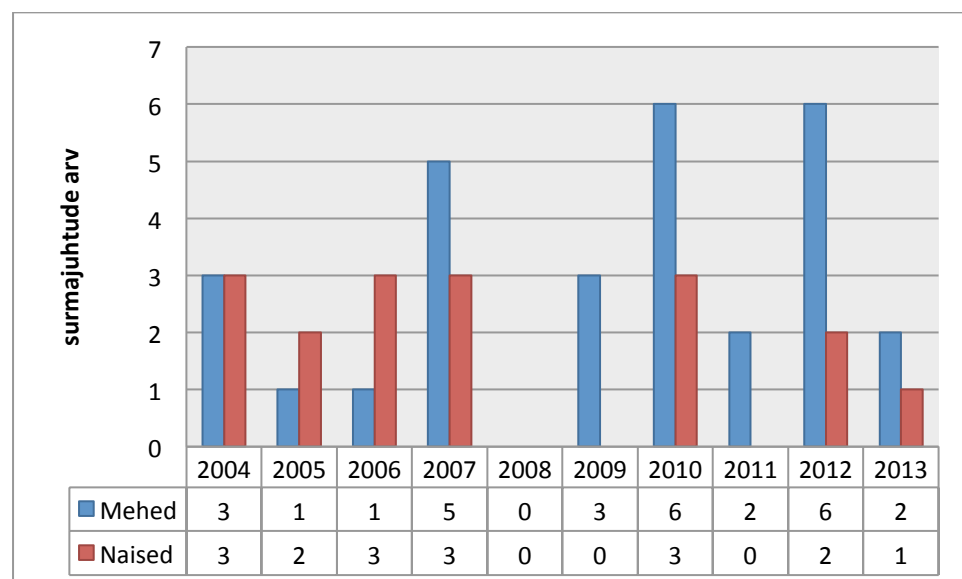
	Elanike arv	0-14-aastaste osakaal (%)	15-64-aastaste osakaal (%)	Üle 65-aastaste osakaal (%)
2005	317	12	73	15
2006	338	11	74	15

2007	321	8	75	17
2008	325	8	74	18
2009	320	8	75	17
2010	399	8	77	15
2011	399	8	77	15
2012	235	8	75	17
2013	250	8	74	18
2014	270	8	74	18

Aastatel 2004-2013 on Vormsi vallas sündinud keskmiselt 3 last aastas, suurem oli sündide arv 2007 (6 last) ja 2011 (5 last). 2013 aastal sündis 3 last.

Laste ja noorte osakaalu vähenemine näitab valla demograafilise arengu negatiivsete protsesside süvenemist. Positiivne on tööeas elanike (vanus 26-54) osakaalu märkimisväärne suurenemine, mis on tingitud ennekõike vallaelanikuks registreerimisest, paraku loomulikku taastootmist Vormsil see ei kindlusta.

Surmad

Joonis 2. Surmajuhude arv 2004 - 2013 (Allikad: ESA)

Rändesaldo kordaja

Kui aastal 2005 on suurimad vanuserühmad 20-24 ning 50-54, siis 2014 on suurimad vanuserühmad 25-39 ja 55-59. Seega on 2014. a. sisserände tulemusena suurenenud eelkõige vanusgrupp 30-40 meeste osas. Sooline ebaproportsionaalsus on süvenenud – 2011. a. elab Vormsi vallas 59% mehi ja 41% naisi, 2005. a. oli proportsioon vastavalt 56% ja 44%. 2011. aastal on vanuserühmades 25-44 ja 55-69 mehi poole rohkem kui naisi, naiste ülekaal on ainult vanuserühmas 80+.

Elanike rahvastikuprotsesse kirjeldab demograafiline tööturusurve indeks, ülalpeetavate määr ja taastootmispotentsiaal (Tabel 3).

Demograafiline tööturusurve indeks iseloomustab lähitulevikus tööturule sisenevate (vanuses 5-14) ja sealt väljuvate põlvkondade (vanuses 55-64) arvukuse vahekorda. Indeksi väärtuse langemine alla 1,0 viitab tööjõu puuduse ohule. 2012. aastal on tööturusurve indeks Vormsi vallas 0,3, mis näitab, et ühe tööturult lahkuja kohta on vaid 0,3 potentsiaalset tööturule sisenejat. Tingituna laste arvu vähenemisest on tööturusurve indeks Vormsi vallas aastatel 2005-2012 pidevalt langenud. Tööturusurve indeks on 2005-2012 langenud ka Hiiu- ja Lääne maakonnas, 2012.aastal on näitaja vastavalt 0,6 ja 0,7. Kihnu vallas on tööturusurve indeks 2012. aastal 0,6 ning Ruhnu vallas 0,3.

Vanusstruktuuri muutumist kajastav ülalpeetavate määr iseloomustab mittetööealiste elanike arvu (vanuses 0-14 ja 65+) suhet tööealiste (vanus 15-64) arvukusse. Ülalpeetavate määr näitab, mitu mittetööelist inimest on 100 tööealise elaniku kohta - mida väiksem on see suhe, seda väiksem koormus on töötajatel. 2013. a. on Vormsi vallas ülalpeetavaid 30,0%, aastatel 2005-2013 on ülalpeetavate määr Vormsi vallas vähenenud 8,4 protsendipunkti võrra. Ka Hiiu- ja Lääne maakonna valdades on aastatel 2005-2013 ülalpeetavate määr vähenenud: Hiiu maakonnas 5,6% ja Lääne maakonnas 3% võrra. Kihnu vallas on ülalpeetavate määr 2031. aastal 39,4% , Ruhnu vallas 24,5%.

Rahvastiku taastootmispotentsiaali väljendab 15-49 aastaste naiste arv jagatuna elanike arvuga ja see on üks sündide arvu iseloomustavatest teguritest. Taastootmispotentsiaali näitaja Vormsi vallas aastal 2013 on 19,5. Ajaperioodil 2005-2013 on taastootmispotentsiaal suurenenud 1,1 protsendipunkti võrra.

Tabel 2. Demograafiliste näitajate võrdlus 2005-2012 (Allikas: Rahvastikuregister)

	Tööturusurve indeks			Ülalpeetavate määr (%)			Taastootmispotentsiaal (%)		
	Vormsi vald	Hiiu-maa	Lääne-maa	Vormsi vald	Hiiu-maa	Lääne-maa	Vormsi vald	Hiiu-maa	Lääne-maa
2005	0,6	1,3	1,1	38,4	44,4	47,1	18,6	23,5	22,3
2006	0,6	1,0	0,9	35,7	43,3	45,6	18,9	23,4	22,3
2007	0,4	0,9	0,9	33,8	42,3	44,8	18,1	23,3	22,2
2008	0,4	0,9	0,8	36,0	40,8	44,4	17,5	23,2	21,9
2009	0,4	0,7	0,8	33,9	39,9	43,9	17,5	22,9	21,6
2010	0,4	0,7	0,8	33,9	39,9	43,9	17,5	22,9	21,6
2011	0,3	0,6	0,7	28,7	39,1	43,3	19,8	22,6	21,7
2012	0,3	0,6	0,7	30,0	38,8	44,1	19,5	22,2	20,8

Probleemiks on asjaolu, et kuigi Vormsi rahvastik registreeritute arvel suurenes, siis püsielanikke saarele märkimisväärselt ei lisandunud. Samuti ei suurenenud laste arv koolis ega loodud uusi töökohti. Võrreldes Kihnu ja Ruhnuga on 0-14-aastaste laste osakaal Vormsi vallas tunduvalt väiksem. Kogukonna jätkusuutlikkuseks peab Vormsi vallas suurenema ennekõike laste ja noorte arv.

1.2. Ettevõtlus ja töökohad

Vormsi vallas on domineerivateks tegevusaladeks turismimajandus (peamiselt majutusteenus), metsa ülestootamine ja põllumajandus (põhiliselt loomapidamine). Maaharimisega tegeletakse oma tarbeks, kasumi tootmisest olulisem on oma vajadusteks põllumajandussaaduste

tootmine. Töö on sageli osa elulaadist. Saarel on suund lihloomakasvatusele ja taastatud on lambakasvatus. Traditsiooniliselt on Vormsil tegeletud kalandusega, tänapäeval püütakse kala aga peamiselt enda tarbeks. Alates 2007. aastast on saarel registreeritud ka mõned kutselised kalurid.

Ettevõtluse arengu perspektiivi ja potentsiaalseid töökohti kohalikes omavalitsusüksustes kirjeldab statistilise profiili kuuluvate majandusüksuste ja ettevõtete arv ning selle muutumine. 2012. aastal oli Vormsi vallas 66 majandusüksust. Võrreldes 2009. aastaga on lisandunud 11 uut üksust. Majandusüksuste arvu poolest 100 elaniku kohta edestas Vormsi vald ka Kihnu ja Ruhnu valda (Tabel 5).

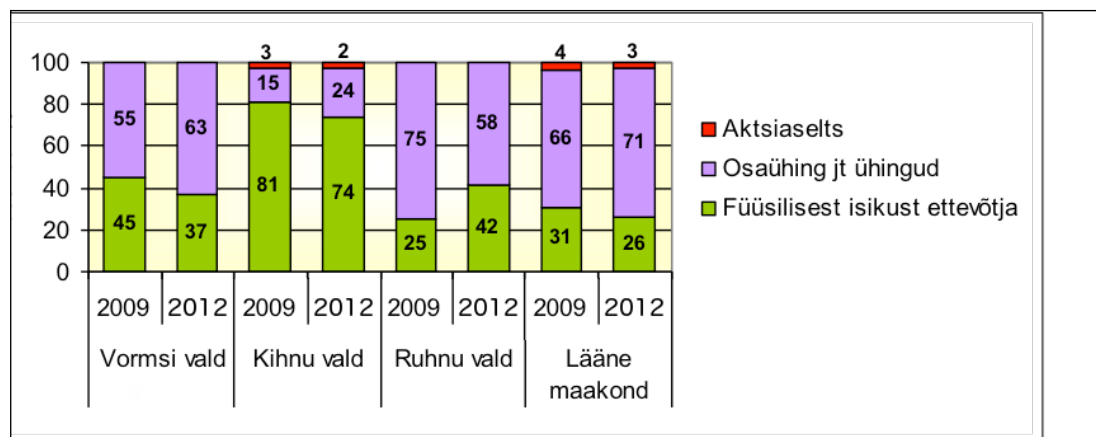
Tabel 3. Statistilise profiili majandusüksuste ja ettevõtete arv 2009 ja 2012 (Allikas: ESA)

	2009				2012			
	reg. üksuste arv	si 100 elaniku	Ettevõtete arv	d 100 elaniku	reg. üksuste arv	si 100 elaniku	Ettevõtete arv	d 100 elaniku
Vormsi vald	50	15,8	29	9,1	66	16,5	40	10,0
Kihnu vald	82	12,9	73	11,5	94	13,6	79	11,4
Ruhnu vald	7	6,9	2	2,0	15	10,0	8	5,3
Hiiu maakond	884	8,1	589	5,4	999	9,7	648	6,3
Lääne maakond	1959	6,7	1248	4,3	2242	8,1	1456	5,3

2012. a. moodustasid Vormsi vallas ettevõtetest 63% osaühingud, FIE-de osakaal oli 37%. FIE-de suur osakaal (Lääne maakonna keskmine oli 2012. a. 26%) on tingitud tõenäoliselt sobivate töökohtade vähesusest, mistõttu inimesed on sunnitud töökoha leidmiseks selle ise looma. Teisalt loob FIE-na tegutsemine võimaluse omandada ettevõtluskogemust, mistõttu võib Vormsi valla potentsiaali ettevõtete loomiseks hinnata heaks. Aastatel 2009-2012 on ettevõtete arv vallas suurenenud

osaühingute arvel. Võib eeldada, et selle põhjuseks on endiste FIE-de tegevuse laiendamine ja ümberstruktureerimine osaühinguteks. Ka Lääne maakonnas tervikuna on aastatel 2009-2012 FIE-de osakaal vähenenud ja suurenenud osaühingute osakaal (Joonis 3).

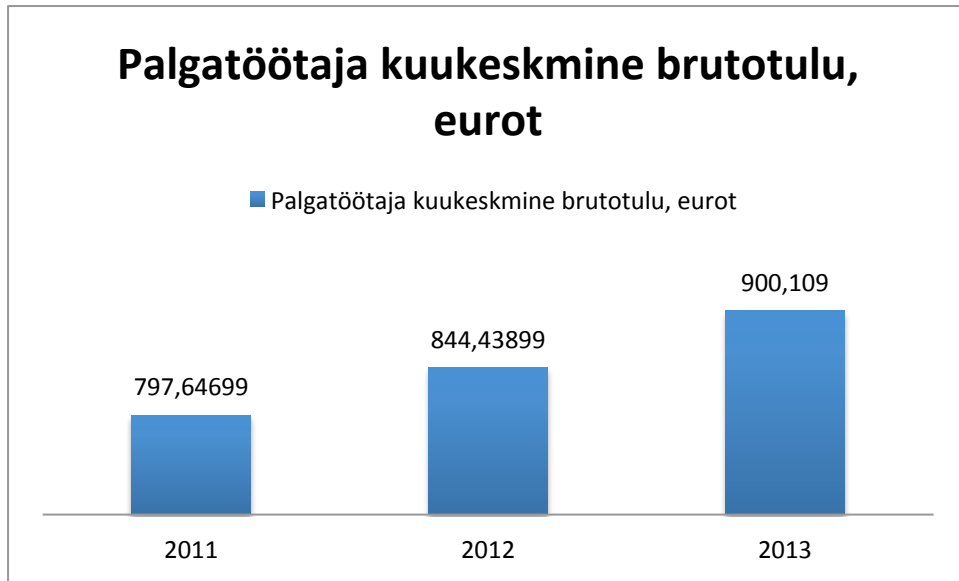
Aastal 2012 tegutses Vormsi vallas primaarsektoris 22, teenindussektoris 16 ja töötleva tööstuse sektoris 2 ettevõtet. Võrreldes 2009. aastaga on 2012. aastaks primaarsektoris tegutsevate ettevõtete osakaal 1/5 võrra langenud, kuid moodustavad üle poole (55%) kõikidest ettevõtetest. Võrreldes 2009. aastaga on 2012. a. kasvanud teenindusettevõtete osakaal.

Joonis 3. Ettevõtete jaotus õigusliku vormi järgi 2009 ja 2012 (Allikas: ESA)

Kui 2009. a. ei olnud Vormsi vallas ettevõtteid töötleva tööstuse sektoris, siis 2009. a. moodustasid need 5% ettevõtetest (Joonis 9). Võrreldes Vormsi vallaga on Kihnu vallas suurem primaarsektori osakaal (84% ettevõtetest 2009), Ruhnu vallale on iseloomulik suur teenindussektori osakaal (75% 2009. a.).

2009. a. oli Vormsi vallas 39 mikroettevõtet (0-9 töötajat), ning üks väikeettevõte (10-49 töötajat). Mikroettevõtete suur osakaal (97,5%) näitab, et Vormsi vallas on ettevõtlikud inimesed, kes suudavad olla ise ettevõtjad kuid oluline on, et nad oleksid ka tööandjaks väiksema initsiatiiviga saareelanikele.

Palgatöötaja kuukeskmise brutotulu 2011 - 2013 (Allikas: ESA)

2010. a. deklareerisid Vormsi vallas asuvad tööandjad sotsiaalmaksu kokku 144 töötaja eest. Lisades sellele veel 27 sotsiaalmaksu tasunud füüsilisest isikust ettevõtjat, on töökohtade arv Vormsi vallas 171. Tööealise elanikkonna kohta on see 0,55 töökohta. Tabelist 6 nähtub, et 2010. a. on võrreldes 2006. aastaga vallas asuva tööandja poolt loodud töökohtade arv vallas 1/3 võrra suurenenud. Kõige suurem on loodud töökohtade arv Vormsi vallas tööealise elaniku kohta 2009. a. (0,67).

Tabel 4. Töötajate arv ja vallas asuvate tööandjate poolt loodud töökohtade arv tööealise elaniku kohta 2009-2013 (Allikas: EMTA)

	Töötajate arv					Töökohtade arv				
	2009	2010	2011	2012	2013	2009	2010	2011	2012	2013
Vormsi vald	0,84	0,90	0,88	0,83	0,63	0,39	0,32	0,42	0,67	0,55

Koos väljaspool koduvalda töötavate elanikega on 2013. a. Vormsi vallas iga tööealise elaniku kohta 0,63 töökohta ning seega moodustavad tööga mittehõivatud valla tööealisest elanikkonnast ligikaudu 1/3. Võrreldes aastaid 2009-2013 on tööga hõivatud elanike osakaal 2010. a. kõige

väiksem, kõrgeim tööga hõivatute osakaal oli 2007. aastal (iga tööealise elaniku kohta 0,90 töökohta). Samal ajal töötas aastatel 2006-2008 vallaelanikest üle poole väljaspool Vormsi valda, 2009-2013 on EMTA andmetel suurenenud koduvallas töötavate elanike osakaal.

Vallavalitsuse ja tema hallatavate asutuste töökohad moodustavad 15% Vormsi vallas asuvatest töökohtadest, mis on märkimisväärne avaliku sektori osa.

Elavama ja konkurentsivõimelisema ettevõtluskeskkonna loomiseks võttis Vormsi vallavolikogu märtsis 2010 vastu uuendatud määruse ettevõtlustoetuste maksmiseks. Vallavalitsuse poolt toetatakse stardi- ja arendusprojekte kolmes eraldi tegevusvaldkonnas ning kehtestatud on vastavad toetusliigid: tootmistoetus, majutuskohtade loomise toetus ja laiapõhjaline ettevõtlustoetus. Vormsil on olemas toimiv turismisektor ning majutuskohtade loomise toetus edendab turismimajanduse arengut saarel. Turism on siiski väga hooajaline ning tootmistoetusega loodetakse Vormsi majanduspildis vähendada hooajalisust. Kolmanda toetusliigi alla sobivad kõik ettevõtmised, mis loovad inimestele töökohti, toovad saarele uusi investeeringuid.

Kohalikud elanikud tunnevad eelkõige vajadust kohaliku väiketootmise järele (pagaritöökoda, meierei). Saarel põllumajandusega tegelejad kasvatavad enamasti lambaid ja lihaveiseid ning vajavad väikest kohalikku tapamaja.

1.3. Rahvastiku tervisenäitajad

Need on olulised näitajad kirjeldamaks piirkonna elanike tervise hetkeseisundit. Näitaja võimaldab planeerida vajalikke ennetustegevusi ja meetmeid.

Sotsiaalne kaitse ja tervishoid

Vormsi vallas oli 2013. a. lõpu seisuga 99 pensionäri, mis on valla elanikkonnast 25%. Nendest vanaduspensionäre 73, töövõimetuspensionäre 18. Sotsiaalhoolekandeteenustele suunatud puudega inimesi 2014. aasta jooksul Vormsi vallas ei olnud.

Toimetulekutoetust saanud perede arv on vähenenud 15-lt perelt 2012. a. 10 pereni.

Vallavalitsuses töötab sotsiaaltöötaja. Välja on töötatud koduteenuste süsteem ja koduteenuseid taotlevate isikutega sõlmib vallavalitsus lepingu, viib läbi teenuste vajaduste hindamise ja määrab täpse hoolduskava, mille alusel koduhooldaja töötab. 2012. a alguse seisuga on Vormsi vallas sõlmitud lepingud viie täiskasvanud puudega inimese hooldamiseks.

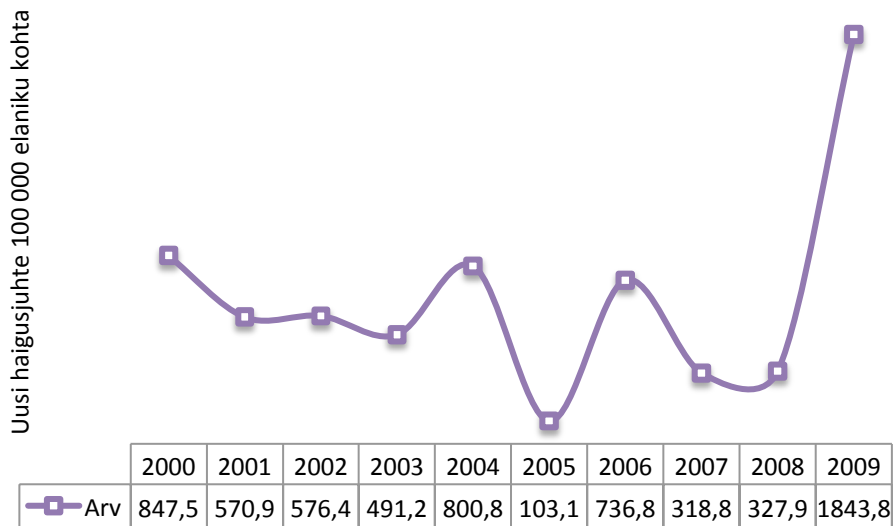
Kiirabi saabub erakorralistel juhtudel Vormsi valda praamiga, piirivalvekaatriga või helikopteriga. Erakorralise meditsiiniabi kättesaadavuse tagamiseks näeb vallavalitsus ühe võimalusena teha lepingulist koostööd Vormsi parameedikute ja Haapsalus asuva kiirabibrigaadi vahel, mille korral Vormsi valla parameedik edastab sidekanalite kaudu kiirabiõele või arstile haigusnähud ning saab juhised tegutsemiseks. Tingimused sellise erakorralise meditsiiniabi andmiseks on vallas olemas – vallas on üks kiirabiauto ja kohalik päästemeeskond. Välja on töötatud Lääne-Eesti väikesaarte kiirabilise transpordi korraldamise tegevuskava.

Valitud nakkushaigustesse haigestumus: Puukborrelioos Vormsi vallas

Puukborrelioosiga vallal märkimisväärset probleemi pole. Puuduvad vahendid haiguste vältimiseks. Kaitstesüstimise propageerimine elanike hulgas oleks üks ennetusvõimalusi.

Valitud nakkushaigustesse haigestumus: Tuberkuloosi emashaigestumine Lääne maakonnas

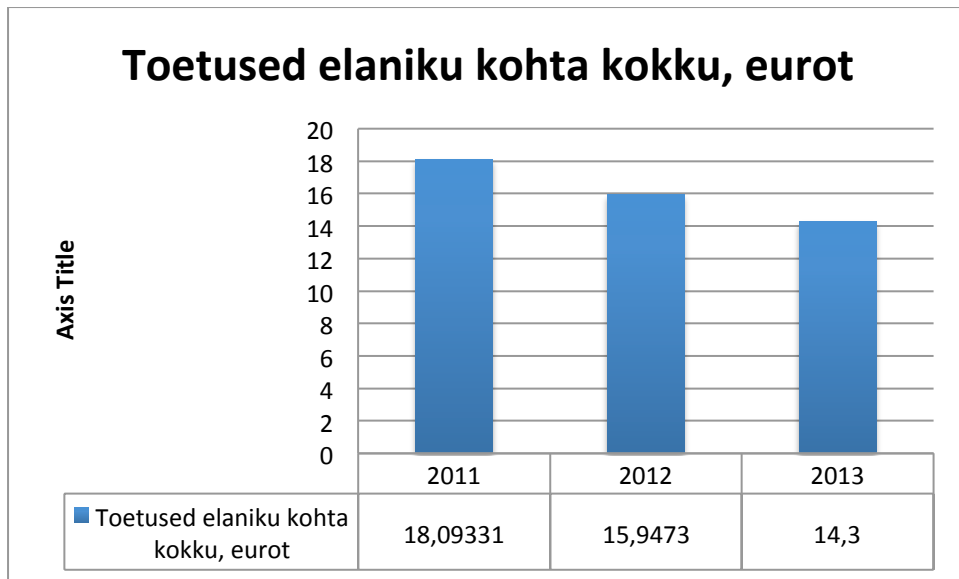
Tuberkuloosi esmashaigestumise juhtude arv Läänemaal aastatel 2000-2009 on erinev. Esines stabiilsemaid perioode (nt. aastatel 2000-2004 ca 6-7 haigestumist aastas), aastal 2005 vaid 1 haigestumine, 2006. aastal järsk tõus - 7 haigestunut, 2007-2008 stabiilsemad aastad (3 haigestumist). Aastal 2009 väga järsk tõus - 17 haigestumist. Allpool toodud diagrammis on toodud Lääne Maakonnas tuberkuloosahaigestumise esmajuhtumid ümberarvestatud 100 000 elaniku kohta.

Tervise Arengu Instituut

Välja makstud toimetulekutoetused toimetulekupiiri tagamiseks

Toimetulekutoetus on riigi abi puudustkannatajale, mida maksab KOV. Toimetulekupiiriks loetakse summat, mis on vajalik minimaalseks äraelamiseks ühe kuu jooksul. Toimetulekupiiri summa suurus määratakse Riigikogu poolt igal aastal uuesti. Toimetulekupiir sõltub inimeste arvust perekonnas. Vt. diagrammi.

Eesti Statistikaamet Vormsi vallas makstud toimetulekutoetused inimese kohta

Vaesus on oluline terviserisk. Vaesus võimendab kõiki negatiivseid inimese elukvaliteeti mõjutavaid tegureid.

Vormsi valla sotsiaaltöö korraldusest

Sotsiaalhoolekande eesmärgiks on sotsiaalse turvalisuse suurendamine kohalikus omavalitsuse ja abi organiseerimine neile isikutele, kes ei suuda igapäevase eluga toime tulla

Peamised abivajajad on toimetulekuraskustega pered ja eakad, puuetega inimesed, pikaajalised töötud ja töövõimetuspensionärid.

Martna vallas üks sotsiaaltöötaja ja üks hooldustöötaja.

Sotsiaaltöötaja töö ülesanneteks on;

- riikliku toimetulekutoetuse ning täiendavate toetuste arvestamine, maksmine ja aruandlus;
- kohaliku omavalitsuse toetuste määramine ja maksmine;
- laste- ja peretöö (lastekaitse, eestkoste, hoolduspered, tugiisikud)
- sotsiaalteeuste arendamine, määramine ja osutamine;
- töötute tööle suunamine, koostöö töötute tugisikuga, projektides osalemine;

- abivajaduse hindamine sotsiaaltoetuse või -teenuse väljaselgitamiseks;
- hoolekandeesutuse või hooldusperesse suunamine;
- erivajadustega inimeste ja pikaajaliste töötute sotsiaalse turvalisusetagamise ja ühiskonnas kohanemisele kaasaaitamine;
- kodukülastamine (õpi- ja käitumisraskustega lapsed; eakad, puudega inimesed):
- koostöö ametiasutustega (koolid ,haiglad, pensioniamet, politsei kodakondsus- ja migratsioonibüroo, abivajajate lähedastega jt.)

projektide kirjutamine ja elluviimine noorte vaba aja sisustamiseks ja kuritegevuse ennetamiseks; .

Riikliku toimetulekutoetuse vahenditest või valla eelarvest makstavad täiendavad sotsiaal-toetused:

1. riiklikku toimetulekutoetust makstakse vastavalt vabariigi valitsuse poolt kehtestatud määradele ja vallavolikogu poolt kehtestatud eluaseme kulude piirmääradele;
2. riikliku toimetulekutoetuse ülejäägist võib täiendavaid toetusi toimetulekuraskustes peredele või üksikisikutele. (lasterikkad pered, puuetega isikud, toimetulekuraskustes pered jt.)

Paikkonnas pakutavad sotsiaalteenused

Kodukülastuste ja avahooldusteenuse korraldamiseks ning abivajajate transportimiseks on kasutada ametiauto.

Koduhooldusteenust osutatakse üksikvanuritele ja puudega inimestele, orienteeruvalt 8-10 inimesele.

Hooldekodu teenust ostetakse teistelt omavalitsustelt. 2010. a ei ole valla poolt toetatavaid kliente

Vallal on üks kolmetoaline sotsiaalkorter, kus praegu elab kaks puudega isikut.

Sotsiaalteenused:

nõustamisteenus

avahooldusteenus

- pesupesemise teenus
- saunateenus
- supiköök (koolisöökla baasil)
- isikliku abistaja teenus
- tugiisiku teenus
- transporditeenus

Kasutatavam on võlanõustamisteenus ja nõustamine sotsiaalse toimetuleku osas. Nõustamisteenus on kasvanud viimasel aastal seoses majanduslangusega.

Vallas üks avahooldustöötaja, kes abistab eakaid ja puudega inimesi. Hooldaja käib poes, maksab maksud, toob suppi, toob joogivee ja küttepuid tuppa. Käib apteegis ja korraldab arstiabi. Avahooldusel 8-10 isikut.

Suppi viiakse koju avahooldusel olevatele isikutele.

Isikliku abistaja teenust osutasime raske puudega lapsele lasteaias, isiklikud abistajad on määratud raske ja sügava puudega inimestele.

Vallas on kaks koolitatud tugiisikut, praegu ei ole teenuse vajajaid.

Transporditeenust osutame peamiselt puudega isikutele ja eakatele.

Kodutus

Aastatel 2009-2013 ei ole vallas kodutuid olnud, samuti ei ole kasutatud varjupaigateenust. Vallal ei ole kodutute varjupaika.

Juhtumikorraldusskeemide olemasolu

Juhtumikorraldus on sotsiaaltöö meetod – teenuste osutamise ja koordineerimise protsess, mille eesmärk on inimese sidumine tema vajadustele vastavate teenuste, toetuste ja muude ressurssidega, et abi paremini suunata ning aidata kaasa isiku iseseisvale toimetulekule ning sotsiaalsele integreerumisele, tagades ühtlasi ka ressursside efektiivema kasutuse.

Vallas nimetatud skeemid kasutusel pole.

Kogukonna motivaatorid

See on KOV- poolne tunnustus ning erinevad väljaantavad auhinnad. Valla kodanikke tunnustatakse avalikel üritustel aukirjade, meenetega, esitatakse autasustamiseks maakonda ja vabariiki.

Elanike kaasamine

KOV saab mitmel viisil kaasata paikkonna elanikke otsustamisprotsessidesse. Inimesed võivad kogukonna tegevustesse olla kaasatud erinevate ühingute, seltside, vabatahtlike tegevuste jne kaudu. Elanikel on võimalus soovi korral osaleda valla volikogu istungitel. Elanikke kaasatakse arengukava koostamisel ja teiste tähtsamate strateegiliste küsimuste aruteludel. Korraldatakse ümarlaudu, koostööüritusi, talguid.

1.4. Haridus, kultuur ja sport

Hullo külas töötab ühise asutusena, kuid erinevates hoonetes Vormsi Lasteaed-Põhikool.

Vormsil avati lasteaed esmakordselt 1971. aastal. 2002. aastal kolis lasteaed praegustesse ruumidesse, mis on planeeritud lastele vanuses 2-7 aastat. 2005. aastal moodustati Vormsi Lasteaed-Põhikool. 2012/2013 õppeaastal oli lasteaia nimekirjas 10 last. Hetkel suudab väike, kuid kaasaegne ja kodune lasteaed Vormsi lastele pakkuda väga häid kasvu- ja arengutingimusi. Vormsi saarel laste arvu suurenedes tuleb leida võimalused lasteaia ruumide laiendamiseks, et tagada lastele seadusega nõutud tingimused.

Lasteaia õuele on rajatud omanäoline kultuurilooline mänguväljak *Mini-Vormsi*. Õppe- ja kasvatustegevus toimub Vormsi lasteaia õppekava alusel, mis tutvustab üsna üksikasjalikult kohaliku lasteaia õppe- ja

kasvatustegevuse eesmärged ja põhimõtteid. Vormsi lasteaeda tutvustavaks märksõnaks on Vormsi aabits – igal õppeaastal valmib laste omavalmistatud teema-aabits: ilmunud on *Kodukoha aabits –Keskkonna-aabits ja Metsa-aabits*. Alates 2007/2008. õppeaastast ilmub lasteaia infoleht, milles antakse ülevaade vastavalt õppeaastat tutvustava ja kokkuvõtva teabe kohta.

Lasteaed on avatud 9 tundi (7.30-16.30). Lasteaias töötab hetkel õpetaja ja õpetaja abi, kuid lähtuvalt lasteaia lahtioleku ajast näeb seadus ette veel 0,5 õpetaja kohta.

Lasteaiaga samas majas asub ka koolisöökla.

Põhikoolis õpib 2012/2013 õppeaastal kokku 19 õpilast, õppetöö toimub liitklassides. Koolis töötab kokku 10 pedagoogi, neist 5 täiskoormusega, ning 5 õpetajat väiksema koormusega. EHIS-e andmetel on klassitäituvus põhikoolis 2012/2013 õppeaastal 3,8, viimastel kolmel õppeaastal aastatel on see näitaja püsinud samal tasemel.

Vormsi Lasteaed-Põhikooli koolihoone juurde on ehitatud metalli- ja puidutööklassid ning koolimaja taga asub jalgpalliplats. Koolis toimub uurimusala tegevus. Õpilased koostavad õppeaasta jooksul mapi, mille finaalsiks on kevadine konverents õpilaste ettekannete ja parimate mappide tutvustamisega. Vormsi õpilased osalevad rahvusvahelise programmi GLOBE kooli programmis. 2010/2011 õppeaastast on valikainena õppekavasse viidud Vormsi kodulugu. Koolil on aastatepikkune suviste keskkonnalaagrite korraldamise kogemus. Koolil on oma kooliaed, kus kasvatatakse värsket köögivilja, viljapuid ja marjapõõsaid mahepõllunduse põhimõtteid järgides.

Praeguse sündide arvu juures (1-3 last aastast) laste arv lasteaias ja koolis ei suurene. Samal ajal on tugeva põhikooli olemasolu vallas vajalik selleks, et põhikooliealiste lastega pered saarele tuleksid ja elama jääksid. Selleks, et suurendada õpilaste arvu koolis, on arutuse all olnud mõtte luua Vormsi Lasteaed-Põhikooli juurde õpilaskodu.

Vormsi vallas töötab raamatukogu, kus on avatud 2 kohaga avalik internetipunkt. 1998. aastast tegutseb raamatukogu kooliga ühes majas nii rahvaraamatukogu- kui kooliraamatukoguna.

Vormsi valla kultuurielu rikastamisel on oluline roll täita rahvamajal, kui saarerahva vaba aja veetmist ja ühistegevust võimaldaval paigal. Traditsiooniks on kujunenud vormsilaste omaalgatuse korras alguse saanud Vormsi kultuuripäeva läbiviimine iga aasta märtsikuus.

Vormsi noorte tegevus on viimastel aastatel aktiveerunud. Vormsi noored on tegevad organisatsioonis Eesti Väikesaarte Noorte Ühendus (EVNÜ).

Saarel tegutseb Vormsi jahiselts, Vormsi käsitöö selts, rahvatantsurühm, Saxby küla ühing, Kärrsläti Küla Selts, Rälby külaselts, Vormsi Kodukandi Ühing (rootsikeelne) jt. Selleks, et arendada ühistegevust ja kodanikualgatust, toetab vallavalitsus valla eelarvest saarel toimuvaid kultuuri, hariduse, laste ja noorte, spordi ning eakate ürituste läbiviimist

Toitlustus haridusasutustes

Toit valmistatakse kohapeal riiklikele nõuetele vastavas sööklas, vastavalt tervishoiu nõuetele (kalorid ka). Ülepäeva pakutakse suppi ja praadi, mille juurde kuulub rikkalik salat, mis on valmistatud kohalikest juurviljadest. Praepäeval lisaks puuvili. Prae juurde pakutakse piima, keefiri või jogurdit. Leib, sai, sepik. Moos.

Koolitoit on tasuta ja söömas käivad kõik õpilased.

Lasteaiatoitu kompenseeritakse osaliselt, arvestades perekonna sissetulekuid. Samuti arvestatakse siin kõiki tervishoiu nõudeid.

Laste ja noortega tegelevad asutused

Vormsi Põhikooli huvitegevus ja huvialaringid. Spordiring , solistid , mudilaskoor , loodusring , loovusring , inglise keele ring , vene keele ring , arvutiring , foto –ja filmiring , õpilasfirma ring.

Eelnevatel aastatel on ka olnud näitering, kokandusring ,käsitööring , väljaspool kooli toimub ka jalgpalliring. Vald toetab ka laste osalemist Haapsalu huviringides.

Muret teeb noorte järelkasv, laste arv väheneb, füüsiline aktiivsus langenud, noored on mugavad, käitumishäired.

Vallavalitsus premeerib (raha) parimaid sportlasi, orienteerujaid ja õpilaste olümpiaadidel kolme parimat.

Kohaliku omavalitsuse poolne initsiatiiv ja toetused tagamaks teenuste kättesaadavust

Koolitoit tasuta kõigile õpilastele.

Lasteaiakohti on piisavalt. Toitu kompenseeritakse osaliselt pere sissetulekuid arvestades.

Muu: lastele kompenseeritakse prillid, vajadusel õppevahendid, 1. klassi astuja ranitsatoetus. Kooli lõpetaja saab sülearvuti.

Laste subjektiivne tervisehinnang

Valla andmed tuginevad perearsti seisukohale, et laste tervise kontrolli tulemused viitavad laste ülekaalulisusele ja vähesele kehalisele aktiivsusele.

Tervislik elu- õpi- ja töökeskkond

Liikluskuriteod ja õnnetused

Paikkonna territooriumil toimunud ja politsei poolt registreeritud liikluskuriteod ja -õnnetused kokku on 2012: 2, 2013: 1.

Jalakäija või jalgratturiga juhtunud õnnetusi on olnud 2

Perioodil 2011 – 2013 ei ole Vormsi vallas toimunud inimese hukkumisega lõppenud liiklusõnnetust.

Subjektiivne tervise enesehinnang

Täiskasvanud elanike subjektiivne hinnang oma tervisele.

Eesti täiskasvanud rahvastiku tervisekäitumise uuring 2012 tõi välja, et regioonis (Lääne-, Hiiu- ja Saaremaa) hindas 55,6 % vastanutest oma tervist heaks või väga heaks.

Füüsiline aktiivsus

Inimeste osakaal täiskasvanud rahvastikust, kes vähemalt 2 korda nädalas vabal ajal harrastavad tervisesporti.

Eesti täiskasvanud rahvastiku tervisekäitumise uuring 2012 tõi välja, et regioonis (Lääne-, Hiiu- ja Saaremaa) harrastas 35,9 % vastanutest vähemalt 2 korda nädalas tervisesporti.

Saarel on korrastatud mitmed matkarajad. Piki saare lääne- ja looderannikut kulgeb tähistatud Lääne-Vormsi jalgrattarada.

Toitumine

Tervisliku toitumise peamised näitajad on:

- Vähemalt kuuel päeval nädalas värsket juurvilja söönute osakaal
- Vähemalt kuuel päeval nädalas värskaid puuvilju või marju söönute osakaal
- Inimeste osakaal, kes enamasti söövad hommikust

Eesti täiskasvanud rahvastiku tervisekäitumise uuring 2012 tõi välja, et regioonis (Lääne-, Hiiu- ja Saaremaa) on ülalnimetatud näitajad järgmised: 22 % vastanutest sööb puuvilju, 11,1 % vastanutest sööb juurvilju ning 75,9 % vastanutest sööb hommikusööki.

Ülekaalulised / rasvunud

Ülekaaluliste ja/või rasvunud inimeste osakaal täiskasvanud (vanuses 16-64) elanikkonnas. Ülekaaluliste inimeste kehamassiindeks (KMI) on 25-30 ja rasvunudel üle 30.

Eesti täiskasvanud rahvastiku tervisekäitumise uuring 2012 tõi välja, et regioonis (Lääne-, Hiiu- ja Saaremaa) on 56,6 % vastanutest probleeme ülekaalu või rasvumisega (kehamassiindeksi alusel).

1.5. Turvalisus

Kuritegevuse tase on Vormsi vallas, nagu ka teistel Eesti saartel, tunduvalt madalam Eesti keskmisest: Politsei- ja Piirivalveameti andmetel I-astme kuritegusid vallas ei ole, II astme kuritegusid pandi 2009. a. toime 4 ja see arv on viimastel aastatel püsinud samal tasemel.

Vormsi vallas kohapeal pidevalt viibivat politseinikku ei ole ning kuigi valla elanikud tunnevad ennast turvaliselt, on korrakaitseorgani puudumisest saanud üks vajak, mis mõjutab Vormsi elu. Politsei puudumine tekitab nii kohalike elanike kui küllastajate hulgas teatud karistamatuse tunde.

Vormsi saarel käib korda pidamas Lääne Politseiprefektuuri patrullekipaaž, Haapsalus võtab vallaelanikke vastu Vormsi valla konstaabel. 2009. a. septembris nimetas Lääne maavanem ametisse Vormsi saarevahi, kelle põhiülesanneteks on looduskaitseaduse, muinsuskaitseaduse, jäätmeseaduse ja teiste seaduste ning kohaliku omavalitsuse õigusaktide täitmise tagamine ja nimetatud õigusaktidest tulenevate nõuete rikkumisest teavitamine.

Oluline on tagada, et elanikud ja külalised on seaduskuulekad. Turvalisuse tagamiseks on oluline kaasata kohalik elanikkond, rakendada naabrivalve põhimõtteid ja leida elanikke kes on nõus töötama abipolitseinikuna

Alkoholi tarbimine

Üks alkoholiannus on kas pudel õlut (0,5 L) või klaas veini (100 gr) või pits kanget alkoholi (30 gr).

Eesti täiskasvanud rahvastiku tervisekäitumise uuring 2012 tõi välja, et regioonis (Lääne-, Hiiu- ja Saaremaa) tarbis 28 % vastanutest vähemalt mõned korrad nädalas alkoholi.

32 % vastanutest tarbis vähemalt 1 kord kuus korraga 6 või rohkem alkoholiannust.

Suitsetamine

Igapäevasuitsetajate osakaal kogu elanikkonnast.

Eesti täiskasvanud rahvastiku tervisekäitumise uuring 2012 tõi välja, et regioonis (Lääne-, Hiiu- ja Saaremaa) 31,3 % vastanutest olid igapäevasuitsetajad.

Narkootiliste ainete tarvitamine

Narkootilisi aineid tarvitanute osakaal.

Eesti täiskasvanud rahvastiku tervisekäitumise uuring 2012 tõi välja, et regioonis (Lääne-, Hiiu- ja Saaremaa) oli 21,1 % vastanutest tarvitanud narkootilisi aineid.

Kondoomi kasutamine

Eesti täiskasvanud rahvastiku tervisekäitumise uuring 2012 tõi välja, et regioonis (Lääne-, Hiiu- ja Saaremaa) 57,7 % vastanutest olid viimase 12 kuu jooksul juhupartneriga seksuaalvahekorras olles kasutanud kondoomi.

Helkuri kasutamine

Peaaegu alati helkurit kasutajate osakaal.

Eesti täiskasvanud rahvastiku tervisekäitumise uuring 2012 tõi välja, et regioonis (Lääne-, Hiiu- ja Saaremaa) kasutas 62,5 % vastanutest peaaegu alati helkurit.

Turvavöö kasutamine

Eesti täiskasvanud rahvastiku tervisekäitumise uuring 2012 tõi välja, et regioonis (Lääne-, Hiiu- ja Saaremaa) kujunesid vastanute seas järgmised proportsioonid:

- 95,2 % kasutas turvavööd juhtides
- 90,4 % kasutas turvavööd kõrvalistujana
- 49,7 % kasutas turvavööd tagaistmel

Tervishoiuteenused.

Vormsi valla elanikke teenindavad perearst ja medõde. Koduhooldusteenust osutatakse üksikvanuritele ja puuetega inimestele.

Nõustamisteenused

Vormsi vallas osutatakse esmatasandi nõustamisteenust (sotsiaalteenuste valdkonnas). Enam kasutatavamad on nõustamine sotsiaalse toimetuleku osas. Nõustamisteenuse maht on kasvanud viimasel aastal seoses majanduslangusega.

Kuni 2-aastaste laste hõlmatus immuniseerimisega

Kuni 2- aastaste laste osakaal, kes on vaktsineeritud vastavalt kehtivale riiklikule immuniseerimiskavale (haiguste B-viirushepatiit, tuberkuloos, difteeria, teetanus, läkaköha, poliomüeliit, punetised, *Hemofilus influenza* tüüp B vastu). Lääne maakonnas on nimetatud haiguste vastu vaktsineerimine kuni 2-aastaste laste seas keskmiselt kokku 98,5 %.

1.6. Transport

Ühendus Vormsi saare ja mandri vahel toimub läbi Rohuküla ja Sviby sadama.

Parvlaevaühendust mandri ja Vormsi vahel korraldab AS Kihnu Veeteed, ettevõttel on sõlmitud leping Lääne Maavalitsusega. Ülesõit reisiparvlaevaga "Reet" kestab 45 min, praamile mahub 150 reisijat ja ca 20 sõiduautot. Praam sõidab Vormsile liinil Sviby – Rohuküla 2-3 korda päevas, seejuures suveperioodil tehakse vajadusel lisareise, talveperioodil on aga ühendus harvem ning liiklus on sõltuv ilmastikust.

Vormsi saarel on riigi maanteid kokku 36 km ning riigimaanteede tihedus (0,39 km/ km²) võrdub Eesti keskmise riigimaanteede tihedusega (0,36 km/km²).

Tolmuvaba kattega teid on 10,6 km, so 30%. Maanteede pikkus saarel on 87 km, nendest 37 km kohalikud maanteed, 9 km metskonna teed ja 42 km erateed. Remontimist vajavad nii kohalikud vallateed, külateed kui ka erateed.

Vajalik on Vormsi ringtee muutmine kogu ulatuses tolmuwabaks. Saarele on ette nähtud kergliiklusteede rajamine, mis tagavad kõigile läbipääsu jalgsi ja jalgrattal, minimeerides autode ja mootorsõidukite kasutuse.

Hullos paikneb nõukogude ajast väikelennukite lennuväli. Vastavalt üldplaneeringule on lennuväljale jäänud alles endisaegne funktsioon ning planeering on kooskõlastatud Lennuametiga. Lisaks lennurajale kuulub kompleksi juurde ka helikopteri maandumisväljak ning parkimisala.

1.7. Avalikud teenused

Hullo külas töötab kõrts Krog No. 14, hooajaliselt on avatud suvekohvik Sviby sadamas. Saare ainus kauplus asub Hullo külas, mis oktoobrist 2010 töötab uue omaniku juhtimisel.

Vormsi vallas on kaks avalikku internetipunkti: raamatukogus ja kaupluses. Lisaks veel avalikud tasuta WiFi levialad Rumpo, Suuremõisa, Saxby, Borrby, Rälby, Diby ja Hullo külades. Krog No. 14 pakub ettevõtjana WiFi teenust oma külastajatele.

Vormsil on postkontor, puuduvad bensiinijaam ja sularahaautomaat.

Kokkuvõte

Vormsi valla terviseprofiili koostamise eesmärgiks on kaardistada vallarahva tervist ja heaolu mõjutavate sotsiaalsete, keskkondlike ning majanduslike tegurite hetkeseis. Neid analüüsidest tuua välja peamised tervist mõjutavad probleemid ja –vajadused, See annab info ja võimaluse pakkuda välja võimalikud tegevused probleemide lahendamiseks ja vajaduste rahuldamiseks.

Valminud terviseprofiili on hetkel veel projekt, millesse on vaja teha veel täiendusi.

Kuna käesoleva terviseprofiili koostamisel ei olnud võimalik vallarahva tervisekäitumise ja subjektiivsete hinnangute kogumiseks uuringute ja küsitluste läbiviimine, on terviseprofiili eesmärgiks anda esialgne ülevaade vallarahva hetkeolukorrast ja terviseõjuriitest, mis annavad võimaluse terviseedenduse edasiseks arendamiseks.

Hetkel kogutud andmete põhjal ei ole võimalik anda hinnangut vallarahva tervisele, kuna objektiivse hinnangu andmiseks tuleks võimaluse korral korraldada rida uuringuid ja analüüse.

2. TERVIST EDENDAVATE TEGEVUSTE KAVA

1.8. Terviseprofiili rakendamine

Vormsi valla üldeesmärk terviseprofiili rakendamisel on pikendada oluliselt vallarahva eeldatavat ja sealjuures kvaliteetselt elatud eluiga.

Terviseprofiili täitmise eest vastutab Vormsi Vallavalitsus, kes teeb asjakohast koostööd kodanikeühenduste, tervishoiuasutuste ja muude asjaomaste rühmadega. Profiili rakenduslikke tegevuste elluviimisel ei seata piiranguid, seda võivad teha nii üksikisikud, ühingud, ettevõtted või asutused. Profiili rakendaja informeerib tegevustest vallavalitsust.

Vormsi vallas on vajadus korraldada järgmisi tegevusi:

1. Infopäevade korraldamine puudega inimestele ja invavarustuse tutvustus.
2. Supiköögi teenuse edasiarendamine.
3. Elukestvaks õppeks võimaluste loomine.
4. Töötutele (sealhulgas pikaajalistele) suunatud programmide väljatöötamine.
5. Iga-aastaste laste töö- ja huvilaagrite korraldamine.
6. Õppeseminaride korraldamine teemal keskkond ja terviseriskid.
7. Kergliiklusteede ja ülekäiguradade ehitamine.
8. Liiklusõppe väljaku ehitamine.
9. Spordi- ja mänguväljakute laiendamine.
10. Puhkekeskkonna (pargid, rohealad, liikumis- ja terviserajad) arendamine.
11. Spordiringijuhendajate palkamine.
12. Spordivahendite soetamine (suusad, uisud, kelgud, koroon, piljard jms).
13. Spordi- ja tervisepäevade korraldamine..
14. Tervisliku toidu valmistamise kursuste ja tervislikku toitumist propageerivate ürituste korraldamine.
15. Korraldada loodusgiidide koolitamine
16. Kaardistada kõik valla piires tegutsevad tervist edendavad kohad: matkarajad, spordi harrastamise kohad ja muud vaba aja sisustamise kohad. Teha neid tutvustav voldik.